

NÉPÜNK ÉS NYELVÜNK

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

VIII. ÉVF.

1936. JUL.-OKT.

7—10. FÜZET

Itatók és itatás a Kiskunságban

Az itatás a lecsapolás előtti időben könnyen ment. A pásztor elsősorban a nyílt vizekből itatott, a jószág is szívesen itta a *székes turjánok, erek, fokok, tisztások* vizét. Az állást lehetőleg úgy választották meg, hogy víz mellé kerüljön, amint ezt régi vallomásokból is tudjuk: „...cserényeiket a székesnél szokták volt rakni, ahol a marháik állása is szokott rendszereént lenni...” (József nádor levéltára, 1809. Met.)

A juh különösen szereti a kisebb mocsarak *posvánvizét*, de a marha, sőt még a kényes ló is megitta. Bár a nagyjószág kényesebb „szomjas ökörnek a zavaros víz is jó” (Halas).

A szikesvizek itatásával a jószágot egyuttal *székeztették* is s a jószág sózása az esetben fölösleges volt. A mai pásztorok is székeztetnek, ha csak módjuk van rá, a multban pedig az itatással együttjáró székeztetés még nagyobb szerepet játszott. Egy határjárasi periratból olvashatjuk: „...A kötönyi uraság a tázlári alsó- és felső székre marháját székeztetni és itatni hajtatta.” (József nádor levéltára.)

A tavi itatásnak nyáron nem volt különösebb akadály, legfeljebb a szél, amely a homokot az ivó jószágra hajtotta. Ilyenkor a pásztor megfordította a falkát és másfelé hajtotta a vízre. Télen, mikor a vizek beálltak, a pásztor itatáskor felvágta a parton a jeget, vagy mint mondják: *lőverte a vizet*.

A pásztor maga is ivott a turjánokból, nyáron lápikútszerű alkalmatosságból, télen legegyszerűbben úgy, hogy a nádat a jégből kirántotta, lehasalt s teleszította magát a kibugygyanó vízből.

A hatóságok — főleg egészségügyi okokból — sokat panaszkodnak a nyílt vizek itatása miatt s a XVIII. sz. derekától eltiltják a kenderáztatókból való itatást, sőt a nyíltvízi itatást is, de Palugyai Imre 1854-ben a Jász-Kun Kerületek és Külső Szolnok megye leírásában még így ír: „Kárhózas, főleg a kiskunsági földmívelő népségnek a marhapásztorok által mindinkább élesztett ama balhiedelme, miszerint a marha a kútvizet nem szereti s azt csak akkor issza, ha esős, vagy szék-

savas vizet nem talál.“ E kifogásolt állapot egyik oka az is, hogy kútak annak idején igen csekély számban szolgálhattak itatásra.

A legegyszerűbb kút, melyet a pásztorság és mezei munkás századok óta használt, a *kopolya*, vagy *kopolyakút*, *kiskút*, *gyalogkút*, *gödörkút*, *juhászkút*, 1.—2. kép) melyet elsősorban a maga használatára — juhász a nyáj itatására is — valamelyik turján szélén vet. A *kopolya* szó Dunántúl és a Nagyalföldön általánosan ismert (V. ö. Czuczor—Fogarasi, Magyar Tájszótár). Wichmann György [„A moldvai csángó mássalhangzók történetéből“ M. Ny. IV. 459. l.] a *kopolyát* finn-ugor eredetű-

1. kép. Kopolya. Kunszentmiklós, Nagyrét.

nek tartja. (A magyar *ly* képzőre vonatkozólag l. Juhász Jenő: „Adatok az *-ly*, *-r*, *-si* névszóképzőkhöz.“) A kútnak szolgáló kopolya 1—1.5 m mély és széles gödör, melyben a talajvíz vagy turjánvíz felfakad. A kopolya természete egyenlő a mellette fekvő *székkal*, ha a víz leszáll az ereken, turjánokon, csököken a kopolyában is. Főzésre és ivásra használják; juhászoknál ásonyélen vagy egy karón, rendszerint ott az *ivóharang* (V. ö. Madarassy László: Az ivóharang. Népr. Ért. 1906., 202—205 l.). A vízhez egy-két *patka* vezet, amelyből *juhászgámóra* vagy *kukára* akasztott esobolyóval vagy vederral merítenek. Nem bélelik körül s mivel gyakran elhomokosodik, elférgesedik, gyakran kell kotorni. Bél Mátyás így ír a kopolyáról: „Alunt

Cumani pecora et equorum greges, pro quibus aquandis, puteos passim effodiunt, aquae nisi frequenti haurientur, putrescunt et vermibus scatent.“ (Comp. Hung. Geogr., Editio tertia, Posonii et Cassoviae, 1777, pag. 126.) Lopósabb pásztornak a kopolya oldalából nyílik a *farkasverme*, gyephanttal betakarva; itt a víz fölött a hús nem romlik el.

Az elhagyott kopolyák, különösen, ha a mezőt víz veszi fel, nagyon veszedelmesek a jószágra nézve. Nem egyszer lehet olvasni periratokban, hogy a marha csipejéig is elbukik

2. kép. A kopolya belseje. Kunszentmiklós, Nagyrét.

a kopolyában, sőt sokszor bele is pusztul. A természetes kisebb kerek földmélyedéseket, apró süppedéses vízállásokat is nevezik kopolyáknak a Kiskunságon, épúgy, mint az ország egyéb részein is. (V. ö. Czuczor—Fogarasi; Magyar Tájszótár.)

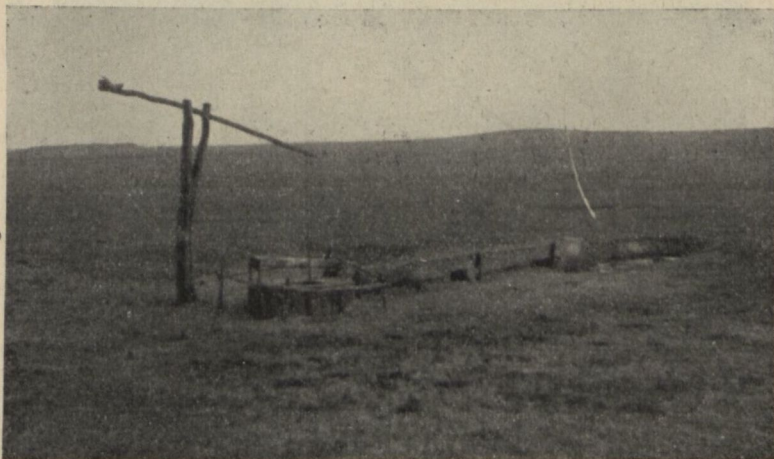
A kopolyák aránylag kis földművek, de régen a határjárásokban nagy szerepet játszottak s térképeken is gyakran találkozzunk velük.

A kopolyáknál már sokkal nagyszabásúbb alkotások az elsősorban nagyjószág itatására szolgáló *sírkutak*... „A sírkút hosszú, mély ásás, melybe a marha a lejáraton lemehet s ivás után a tulsó följárón eltávozhat. Ilyen módon itattak valamikor végig egész gulyákat, méneseket.“ (Madarassy L.:

Azivóharang, Népr. Ért. 1906., 203. l.) Erre a sírkutra a mai legidősebb pásztorok közül alig néhány tud visszaemlékezni. Szerintük inkább a dunamenti pásztorok használták. — A sírkúthoz némileg hasonló az *itatógödör*, melynek egyik példánya 1935. nyarán az orgoványi Tolvajosban került elénk. Ezt az itatógödört a buczkák enyhelyében fekvő *hideglaposokon* ásták, tulajdonképpen egyszerű pár négyszögméternyi gödör, melynek partjáról a jóság eléri a vizet.

A nagyjóság részére készült *bányakutak* — a kopolya fejlettebb formái — hatalmas, négyszögletes gödrök, melyeket leginkább laposokon, tófenéken ástak. Ezek bélés és *kámva*,

3. kép. Gulyakút. Kunszentmiklós, Tehénjárás.

illetőleg *rovásnélküli földszintös* kutak voltak s ez utóbbi miatt a jóság számára igen veszedelmesek. 1804-ben a kunszentmiklói gazdák panasszal fordulnak a hatósághoz, hogy a pásztorok gondatlansága miatt a marhák a kutakba döglenek. Ezért több hatósági rendelkezés arra szorítja a pásztorokat, hogy legalább néhány *bukor rovást* állítsanak a kút szája köré. A ménes és gulya mellett az utolsó ilyen bányakutaknak 9–10 bukor volt a rovásuk (kámvájuk). A rovást karóvastagságú suttyó faderekakból rótták össze.

A gödör mellé ásták a *kútkészséget*, ez az *ágas* a *gém-mel* (3., 4. kép), mely a *járom* segítségével forog a *tengő* körül (hátsó végén a *kolonc*), az *ostorfa*, mely láncon vagy kötélén lóg a gém végén s alsó végén a *kankalék* a *kúccsal* s a *vödör* vagy *itatódézsza*, végül a *vályú* a *csatornával*. A kút gödre fő-

lött van az állás, egy faderék vagy deszka, melyről a bojtár a vizet meri.

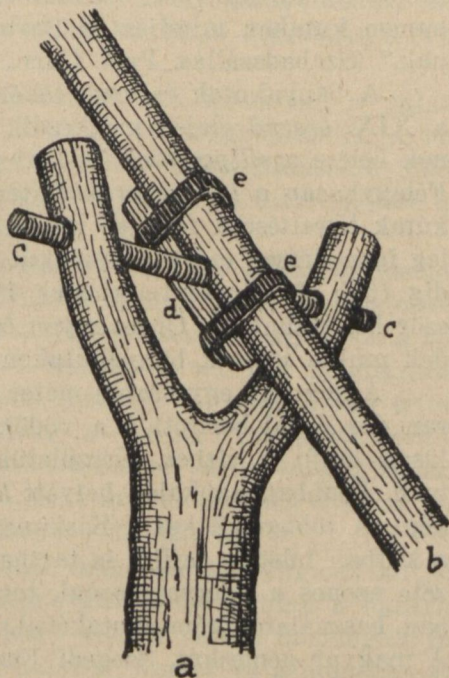
Bányakutak emberi szükségletre is szolgáltak inséges időben. Halason 1797-ben oly szárazság volt, hogy az egész határban kiszáradtak a nádasrétek. A hatáság, hogy a város vízszükségletét pótolja, a város alatt lévő tófenékben bányakutakat ásat. (Toóth János: Kiskunhalas Tört. 1861. 44. l.)

A béleletlen bányakút gyakran berogyott. Ilyenkor, a gödrét úgyahogy behányták vagy egyszerűen elhagyták s más hol ásták meg gödrét s a készséget is odaszállították.

Megtörtént, hogy a pástorok a beomlás ellen a kútakat zsombóval rakták ki vagy náddal, deszkával, sövénnel bélelték ki. Ez azonban elég ritka eset. Régi jegyzőkönyvek megemlítik a sövény és sövényeskutakat, deszkáskutakat; itt-ott még ma is lehet látni ilyeneket. A bélelt kút azonban sohasem bányakút.

A XVIII. században általában az eddig elsorolt itatóberendezések szerepeltek állattenyésztésünkben. 1786-ban a kiskun kapitányság főleg egészségügyi szempontból elrendeli a bányakutak megreformálását s ekkor Sinkovits Mihály distr. assessor a következő igen tanulságos körlevelet intézi a tanácsokhoz. „...Mind az Ó, mint az Új kutakat bé kellett

hagogatott fenyőkkel rakni, fejül náddal bé borítván, úgy földel meg háyni, s bé takarni, hogy az Nap öszve ne főzze benne az vizet, és a Szél gazzal, homokkal bé ne temesse, egyedül a vedernek szükség alkalmas bójárást hagyni... oldalas egészséges helyen kell ásni...” „A Semjékekben büzhödő régi kutakat az Istenért, rontassák el mind Birák Uraimék, nem kell egy-két forintra nézni, hanem az egész köz jót tekinteni! Most

4. kép. Az ágas szerkezete: a = ágas, b = gém, c = tengő, d = járom, e = cubpánt.

van az ideje annak is, hogy a Pásztorokat, minekelőtte a Barom kimenne a füre, kemény parantsolat és büntetés alatt kötelezzék, hogy a Barmot eleitől fogva a kuton való itatásra fogják és szoktassák, másként, ha valaki meg tapasztaltatik, hogy a Marhát kuton nem itatja, mind annyiszor testi kemény büntetést végyen és így lészen a dolgokból, amint tapasztalják Bírák Uraimék, hogy a Marha, bátor a Posványos tavakon idővel a fünek kedvéért forogjon is, a vizet nem issza, tartózkodván mindenkor a Szokott kút vizre. Hogy pedig ezek megtörténjenek, mindenek felett szükséges... a Pásztorokat kemény zabolában tartani, hogy semmiképpen a Posvány Tavakon ne, hanem kutakon mindjárt a Baromnak ki menetelével itassanak.“ (Szabadszállás. Prot. Curr., 1786. 302—4. l.)

A bányakutak és azok tökéletesebb, bélelt formái mellett a XIX. század elején megkezdik a *kőkutak* létesítését. Ezeknek bélése a *sillyesztőre* (bodon) rakott kő, melyet Halason és Félegyházán a *kővágó-erekből* termeltek ki, vagy téglá. A kőkutak létesítése a félreeső pusztákon nagyon nehéz volt és főleg igen drága, ezért a bányakút a hatvanas évekig még mindig több. A kunszentmiklósiak 1807-ben Szankon ásatnak először kőkutakat, de Orgoványon és Kerekegyházán még évtizedek múlva is csak bányakutakon iszik a jószág.

A kőkutak egy-három méter széles üregűek, tetejük gyakran deszkával borított s a vödör csak egy négyszögletes nyíláson kerül a vízhez. Készületük ugyanaz, mint a bányakútaké. Ujabban kankalék helyett *körösztfá* tartja a vödröt. (4. kép). A többgémű kút a Kiskunságon ritka. A pásztor nyáron a kútban húst és tejfölt is tarthat. Az újabb kőkutak szerkezete azonos a magyarországi, továbbá Kelet- és Középeurópában használatos gémeskutakéval. (V. ö. Cs. Sebestyén Károly: A magyar gémeskút, Szegedi Füzetek, 1934., 57—68. l.)

A kútak felülvizsgálatával a városi tanács hatósági személyeket bíz meg, akik egyszersmind a kút karbantartásáról is gondoskodnak. 1798-ban Kunszentmiklóson... „Az kutak eránt is az az rendelés tételik, hogy minden kutakhoz Kút Bírák rendeltetvén, azok által kivetendő lakosok az Város házától adandó Fenyőből és más Eszközökből az kutakat feltsináltassák.“ (Tanácsjegyzőkönyv, 225. l.)

Hosszú évtizedek óta már kizárólag bélelt, *ménes-, barom-, gulya-, csorda-, gőboly-* kutakon itatják föl a jószágot. Régi határtérképeken dülő- és határrész elnevezésekben sokszor találkozunk kutak nevével. A kunszentmiklósi határban

Már-kútja, Boda-kútja, Teke-kútja, Szabadszálláson Herpay-kútja nevezetes határrészek. *Balogok-kútja, Duzmatok-kútja*, kisebb tanyacsoportokban egy-egy nemzetség tulajdona. Ezek az adatok is bizonykodnak, hogy milyen nagy jelentőségű volt hajdan egy többé-kevésbé karbantartott kút.

*

A jószág annyiszor iszik, ahányszor napjában *forгатás közben* a kutat éri. Az itatás függ az időtől és a jószág fajától is. A ló apránként keveset, de sokszor iszik. Nyáron 11-szer is. A marha átlag négyszer-ötször, de nagy kánikulában 7-szer is. A juhot délben és este itatják; ez birja legjobban a vízhiányt.

A kút körül mindennap rendet kell teremteni, a vályút naponként ki kell mosni, különben a víz mögbüdösödik. A vízmerés nehéz munka, egy-egy nagyobb falka itatásakor többszázszor is ki kell húzni. *A szóót* a jószág az ágas mellett találja meg.

Ha a juhászok baromkutakból itattak, a vályút leemelték, hogy a juh elérhesse a vizet s utánna megint visszatették. A nagyjószág pásztoraik ném nézték jó szemmel a juhászt a kút tájékán, mert a nyájjuhászok, különösen télen, a magukra hagyott baromkútakat rongálták, tüzelték. Ez ellen hiába tettek bármilyen hatósági intézkedést, a kútak rongálása tovább folyt, s ennek az okát a kunszentmiklósi városi tanács fájdalomosan így állapítja meg: „...Mert az Juhász csak Juhász marad örökké“. (Tanácsjegyzőkönyv 1792. 120. 1.)

Előfordult, hogy bosszúból *mögrontották* egymás kútját. A peszéradacsi pásztorok égetett kutyahúst dobtak a haragos kútjába, mert azt tartották, hogy attól a marha megdöglik. Ha a kártevőt sikerült elcsípni, halálra verték és a homokba elásták.

Tólas István.

(*Deutscher Auszug*). Die Brunnen und das Viehtränken in Kleinkumanien. Die im ungarischen Tieflande in letzter Zeit stark zurückgegangene Viehzucht zeigt heute noch manchen uralten Brauch und verwendet alte Gebrauchsgegenstände. Verfasser beschreibt einen Teil der im sog. kleinkumanischen Gebiet betriebenen Tierzucht, insbesondere die verschiedenen Tränken und Brunnen, und die Art und Weise wie das Vieh — Pferde, Ochsen und Schafe — zu den Brunnen getrieben und getränkt wird.